

РЕЦЕНЗІЯ

**на дисертаційне дослідження Анни Андріївни Левченко
«Поліфонічні цикли Валентина Бібіка як жанрово-стильова
система», представлене на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 025 Музичне мистецтво**

В історії музичного мистецтва є постаті, які долають звичне уявлення про можливості людини, усувають всі обмеження, які здаються ймовірними. Бо саме творчість надає силу і перевагу тим, хто невпинно торує цей шлях. Один з таких митців, який є не просто взірцем культури й високого таланту, але й дійсно презентує відкритість свого таланту світові є великий український композитор *Валентин Бібик*. Вивчення його спадку, без сумніву, є актуальним завданням сучасного музикознавства, попри те, що життя композитора обірвалось більше 20 років тому і за цей час ім'я його не сходить зі сторінок наукових робіт різних рангів, в його складну музику закохуються нові й нові виконавці, які презентують записи, видавці, які друкують його ноти, велику пропагандистську роботу веде родина композитора. І все ж, маємо констатувати, що зроблено надзвичайно мало – багато рукописів не видано, багато музики залишається в архівах, багато творів не проаналізовано, не відрефлексовано, досі так і немає монографії про життя і творчість Валентина Бібіка, яка б охопила всі сторони творчої діяльності без перебільшення титана геніального представника харківської композиторської школи XX століття. Тому такі праці, якою є дисертаційне дослідження Анни Левченко, присвячене поліфонічним циклам композитора, складають основу майбутнього мета-дослідження творчості митця. Молода музикознавиця, яка не могла бути знайома з особистістю В.Бібіка, не могла чути прем'єрних виконань (принаймні у залах Харкова і Харківського тоді інституту мистецтв), взялась осмислити найскладнішу частину його спадку. Авторка не робить це відсторонено, залишаючись дослідником-спостерігачем, а намагається критично осмислити та сформулювати вивірену систему його поліфонічного

мислення. Її головна мета набагато більша, ніж вказана в дисертації (і це зараз не критика) й полягає у приверненні уваги до видатних досягнень українського композитора, у намаганні увести поліфонічні тексти В.Бібіка у контекст світової наукової думки, де він має посісти одне з найвизначніших місць серед поліфоністів ХХ ст. Не можна сказати, що авторка рецензованої дисертації робить це першою. Як вказано на сторінках наукової розвідки, постать В.Бібіка неодноразово привертала увагу неординарних дослідників (всі посилання на теоретичну базу коректно наведено в тексті). Тому постало завдання знайти оригінальну та інноваційну ідею і вона була знайдена. Якщо досягнути дисертацію А. Левченко, то головною її темою є *Особистість* композитора і поліфонічна система, що відбиває особливість його творчого почерку, мислення, світогляду.

Методологічно вірним є обрання системного методу як засадничого, хоча в дисертації вказані й інші, не менш важливі методи (історико-типологічний, системний, структурно-функціональний, контекстний аналіз та ін.). Тим не менш, саме системність фундає стрункість викладу. Аналіз систем, які зустрічаються у тексті, такі: це жанр, твір, цикл, стиль як система, нарешті творчість як мета-система. Рецензенту вкрай сподобалось, що авторка чітко структурує матеріал, зокрема, подає його через двокомпонентні системи (діади): «поліфонія – гармонія», «поліфонія – лад», «поліфонія – мелодія» тощо, причому кожна діада має логічне пояснення і приклади з творчості В. Бібіка. Це робить виклад зрозумілим і дозволяє швидко орієнтуватися у змісті. Системність мислення вплинула й на формулювання висновків до Розділів та загальних Висновків – вони є компактними, але місткими й ґрунтовними.

Новизна отриманих результатів дисертації не підлягає сумніву: завдячуючи сумлінній праці А. Левченко наразі маємо цілісне уявлення про генезу, систему, новаційність поліфонічного методу В. Бібіка. До того ж, введено нові поняття, зокрема *«ладо-фактурний комплекс»*, який описує взаємодію ладу і фактури у поліфонічному творі і є цікавою термінологічною

новацією, розкрито *синтетичну природу сучасної поліфонії*, що поєднує докласичні, романтичні та модерністські традиції, запропоновано *новий понятійно-аналітичний апарат* для вивчення сучасної поліфонії та алгоритм вивчення поліфонії, що не тільки спрощує сприйняття тексту дисертації, але й підвищує значення роботи для подальших досліджень і методичних розробок.

Окреслимо особливо важливі моменти, зафіксовані в розділах дисертації. Так, у Розділі 1 розгортається широка панорама ідей, пов'язаних з поліфонією як типом мислення. Огляд охоплює європейську та українську музичну традицію, включно з харківською композиторською школою, в підрозділах показано вплив різних епох (Ренесанс, Бароко, ХХ–ХХІ ст.) на формування сучасної поліфонії, що демонструє глибину наукового бачення, дає змогу бачити поліфонію в розвитку і дозволяє мислити поліфонію не ізольовано, а у взаємодії з гармонією, ладом, мелодією, фактурою, ритмом і стилем.

Важливими поняттями, які описані та критично осмислені на сторінках дисертації є «поліфонія і контрапункт», «поліфонія модернізму/постмодернізму», «нова/сучасна поліфонія», «поліфонічне мислення», «поліфонічна свідомість», «поліфонічна техніка», «неотональність», «модальність і неомодальність», «ладотональна драматургія», «фактурні параметри», «фактурна інтонація», «складноладовість», «темброво-фактурний комплекс», «темброво-фактурна структура твору» тощо.

Важливо також позначити, що теоретичні положення підкріплені аналізом конкретних творів (насамперед поліфонічних циклів В. Бібіка), що дозволяє уникнути абстрактності та демонструє дію концепцій «у живій музиці».

Саме це спрямовує виклад Розділів 2 і 3, які є центральними у дисертації, становлять серцевину концепції, адже тут не тільки представлено індивідуальний стиль В. Бібіка, але й апробовано авторську аналітичну модель. З одного боку чи складно проаналізувати близько 80 поліфонічних зразків, які згадуються в дисертації? Певно, що це велика праця! І саме

системність дозволила дисертантці надати в Додатках повні схеми тем, фуг, форм всіх опрацьованих творів, що довершує цілісність уявлення і є важливим надбанням для подальшого уведення поліфонічних зразків В. Бібіка у навчальний процес. З іншого боку, чи схематизовано цей аналітичний вимір? Зовсім ні! Текст обох аналітичних розділів – це справжня стрета, настільки він є концентрованим, містить безліч узагальнень, паралелей, зовсім не містить зайвих міркувань і в поганому сенсі «сірих зон».

Розділ 2 складається з п'яти підрозділів, де послідовно розглядаються: біографія та «харківський вектор» творчості В. Бібіка, здійснюється аналіз фортепіанних прелюдій та фуг з точки зору методології, принципів циклоутворення та композиції; аналізуються fugи як динамічні системи драматургії у великих циклах; вказуються особливості багатотемної fugи як експериментального жанру, подано концепцію малого циклу (24 та 34 прелюдії і fugи), виявлено логіко-конструктивні принципи таких циклів. Важливо, що у розділі застосовано авторську методологію аналізу *ладо-фактурного комплексу*, показано гнучке поєднання традиційних поліфонічних технік з новаторськими фактурними і ладовими рішеннями.

Розділ 3 присвячено послідовному аналізу твору «Прелюдія, Фуга та Арія на тему *BACH*» для двох фортепіано в широкому культурному контексті: від аналізу монограми *BACH* як інтертекстуального явища (3.1.), визначення твору у творчому доробку В. Бібіка, (3.2.), аналіз кожної з частин (відповідно підрозділи 3.3., 3.4. та 3.5.).

В цілому по тексту дисертації можна скласти уявлення про елементи поліфонічної техніки, жанри, традиційні та новаційні прийоми, функціональність тощо. Авторка надає вичерпний спектр прикладів, що дозволяє відчувати і зафіксувати чи не всі можливі новації які формують своєрідність гармонії, мелодизму, тематичної роботи (різні темброві й фактурні варіації теми), роботи з інтервалами, фактури (кластерна техніка, щільні акордові скупчення, фактурне остінато, ефект звукового спектру, колористика), ладо-гармонічні особливостей (поліладовість, модальна

змінність, мерехтіння модальних систем, співіснування кількох ладових структур тощо), ритмічних рішень (поліритмія, метрична асиметрія тощо), структурних принципів (наявність малих, великих, змішаних циклів, доволі логічне їх розмежування, аргументоване через структурні й стилістичні показники), драматургічних прийомів.

Підсумовуючи позитивні моменти дисертації та ознаки наукової новизни, слід підкреслити:

- по-перше, дисертація має високу наукову цінність: в ній уперше здійснено комплексний аналіз поліфонічних циклів Валентина Бібіка у жанрово-стильовому аспекті;

- по-друге, наявність теоретичної «концептосфери» дисертації, яка охопила всі наявні й можливі ракурси та питання, котрих торкається на її сторінках, вивіреність і доцільність використаної наукової лексики, введення до наукового лексикону нового поняття «ладо-фактурний комплекс» і його апробація, розширення термінологічного апарату сучасного музикознавства;

- по-третє, детальне поєднання історико-культурного контексту з музично-аналітичними спостереженнями. Особливо відмітимо «харківський вектор», який є посиленням на сторінках дисертації, по суті, визначено місце харківської композиторської школи у ширшому європейському контексті;

- в-четверте, послідовну логіку викладу — від біографічних передумов до аналізу конкретних форм і прийомів;

- по-п'яте, надано глибокий і професійний аналіз інновацій В.Бібіка, що торкаються композиції, техніки, поліритмії, роботи з тематизмом, фактурою тощо.

- в-шосте, робота має значну практичну цінність: її результати можна застосовувати в освітньому процесі, зокрема у курсах композиції, поліфонії та аналізу.

Важливо для рецензента, що всі означені питання центровані постаттю великого композитора XX-XXI ст. – Валентина Бібіка, що надає викладенню шуканої для наукових робіт ясності, системності, і, що не менш важливо,

людиновимірності. Все вищезначене дає змогу рецензенту визначити рецензоване дослідження як таке, що здійснене на високому рівні.

Вважаю дослідження «відкритою системою», але ця відкритість у нескінченність – смислів, змістів і пророцтв В. Бібіка.

Зі всією повагою до концепції, віднайденого підходу й здійсненої дисертанткою роботи великого обсягу, увагу рецензента не оминули деякі моменти, які потребують стилістичних уточнень. Нижче надано певні міркування та спостереження, які не впливають суттєво на оцінку дослідження.

1. Відсутність порівняльного міжнародного контексту теорії поліфонії (є згадки про західноєвропейські традиції, але немає безпосереднього порівняння з конкретними сучасними західними чи східними зразками).

Недостатнім є порівняння з європейськими чи іншими українськими композиторами, що могло б підкреслити унікальність підходу В. Бібіка.

2. Місцями відчувається надмірна словесна деталізація фрагментів нотного тексту без достатньої кількості ілюстрацій у вигляді нотних прикладів, що ускладнює сприйняття.

3. Спостерігається певна нерівномірність аналізу як термінів, так і творів. Наприклад, деякі діади («поліфонія – мелодія», «поліфонія – фактура») розкриті значно глибше, ніж інші («поліфонія–ритм», «поліфонія–стиль»). Інколи поняття залишаються на рівні позначення, наприклад, не зовсім зрозуміло що таке «*ладо-композиційна модель*»?

Окремі твори, які заявлені в завданнях (це стосується поліфонічних опусів харківських композиторів) подані вкрай оглядово, що не дає змогу зрозуміти цінність спостережень.

4. На с. 66 авторка влучно позначає що таке «модальність», представляючи її багатовимірним явищем і анонсує, що саме модальність є основою поліфонії В. Бібіка. Проте в тексті аналітичних розділів, за спостереженням рецензента, більший фокус все ж таки дається на новаційність бібіківського розуміння тональності.

5. Є певні стилістичні недолугості в тексті, хоча їх небагато. Наприклад, різний стиль лапок (““” замість «» на ст. 112-113), одруківок (М. Тицом замість Тицем, с. 133), інколи – наявність дивних логічних ланцюжків (зокрема, «сучасне вивчення мелодії, а відтак поліфонії», с. 52, чому така зв'язка – незрозуміло); текст трохи перенасичений курсивом, що унеможливорює виокремити основне; подекуди спостерігається стилістична складність викладу, перевантаженість довгими реченнями з багатьма уточненнями, довгі назви розділів і особливо – підрозділів ускладнюють сприйняття.

6. Декілька разів, навіть у новизні, повторюється, що *«всі нотні фрагменти рукописів, презентовані у нашому дисертаційному дослідженні, оцифровані його авторкою з дозволу Вікторії Бібік як правовласника»*. Хоча одного разу було б достатньо, бо оцифрування не є науковою новизною, це робота з нотним матеріалом. У Висновках (с. 242) чомусь є подяки тим, хто допомагав при написанні дисертації. При всій повазі й відчутті вдячності, висновки не є місцем для подібних сентенцій, або хоча б перенести їх в крайній абзац дисертації, своєрідну післямову, доданок.

Ще раз підкреслю, що вказані зауваження не впливають суттєво на оцінку концепції дисертації, а лише окреслюють вектори можливих розміркувань.

Для дискусії пропонуються наступні запитання для претендента:

1. Перше запитання світоглядне. Як Ви вважаєте, чому індивідуальному стилю В. Бібіка притаманна поліфонічність мислення?

2. Друге стосується методологічного підґрунтя. Яким чином поняття *«ладо-фактурний комплекс»* співвідноситься з уже існуючими у світовій музикознавчій літературі концептами? І чи можна застосувати наданий Вами алгоритм для аналізу інших композиторів сучасної української музики?

3. Чи розглядався вплив позаєвропейських музичних традицій на поліфонічне мислення В. Бібіка? Тим більше, що на с. 119 дисертантка виказує гіпотезу, що *«полем експерименту В. Бібіка постають не окремі звуковисотні структури-схеми, а й стильові – зокрема, європейська та східноазійська звуко-ладові системи»*.

4. Які б чинники Ви визначили щодо поліфонії В. Бібіка як його композиторської стратегії?

Наголошу, що порушень академічної доброчесності в пропонованому до захисту дослідженні не виявлено, текст самостійний, вивірений, логічний, стислий, концентрований, що є ознакою науковості високого гатунку. Дисертація є вагомим внеском у вивчення сучасної української поліфонії, має новизну, теоретичну та практичну значущість. Незважаючи на окремі зауваження, робота відповідає вимогам до кваліфікаційних досліджень. Список використаних джерел, кількість апробацій є достатніми, обсяг і зміст статей, опублікованих за темою дисертації, відповідає заявленій проблематиці, текст містить перспективи для подальших наукових розвідок. Тож, остаточний висновок: представлене дисертаційне дослідження Анни Андріївни Левченко на тему: «Поліфонічні цикли Валентина Бібіка як жанрово-стильова система» є самостійним, завершеним й оригінальним, відповідає вимогам МОН України, а претендентка Анна Левченко заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 02 - Культура і мистецтво за спеціальністю 025 - Музичне мистецтво.

Доктор мистецтвознавства,
професор, проректор з науково-педагогічної,
творчої роботи та інноваційного розвитку
професор кафедри інтерпретології та аналізу музики,
Харківського національного університету
мистецтв імені І. П. Котляревського

Ю. В. Ніколаєвська